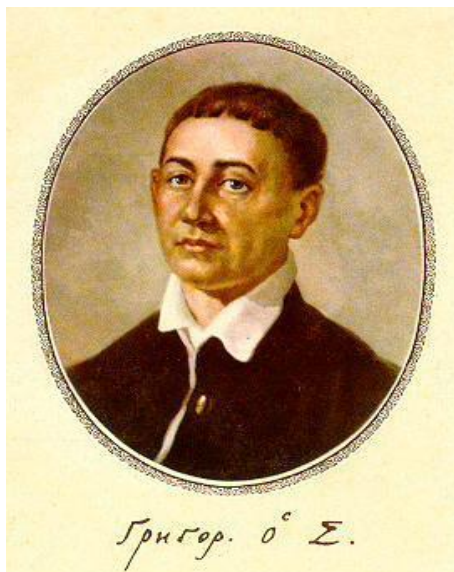

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур

**Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність
(до 300-річчя від дня народження)**

Збірник наукових статей

Одеса
2022

УДК 821.161.2.09

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Боева Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Коваленко О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної мов Одеського державного аграрного університету

Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність (до 300-річчя від дня народження) : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 218 с.

© Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2022

*Галина Авксентьєва,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та
зарубіжної літератур
Університету Ушинського*

СКОВОРОДИНІВСЬКІ КОДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. Сковородинознавство сьогодні – доволі розгалужена наука, яка нараховує тисячі розвідок, та розвивається на перетині літературознавства, філософії, мистецтвознавства, історії, лінгвістики, педагогіки. Зосередимо увагу на літературознавчих студіях щодо феномену Сковороди-лірика, байкаря, мислителя. Класикою літературознавчого осмислення здобутків Григорія Сковороди стали роботи Миколи Костомарова, Дмитра Чижевського, Івана Мірчука, Дмитра Багалія, Віктора Домонтовича, Магдалини Ласло-Куцюк, Леоніда Ушкалова, Миколи Корпанюка та багатьох інших дослідників. Осмисленням національного типу «сковородинівської людини» [5, 5] займаються не лише науковці, а й письменники.

Актуальною, з нашої точки зору, є інтерпретація художньої та філософської спадщини Григорія Сковороди під кутом зору продовження традицій у творчості українських письменників XX – початку XXI століття. Заявлена тема постає не випадково, адже мова йде про «... великого релігійного філософа й поета барокової доби, у чиєму духовному світі, по слову Івана Мірчука, немовбито «скристалізовані, може, навіть виідеалізовані всі риси українського народу» [9, 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цілісного осмислення проблеми продовження традицій Григорія Сковороди у творчості українських письменників XX – початку XXI століття сьогодні ще немає в українському літературознавстві. Натомість маємо окремі напрацювання

вирішення зазначеного аспекту у роботах Леоніда Ушкалова, який досліджує поему Павла Тичини «Сковорода» у статті «Павло Тичина та світ українського бароко» [9, 238-254], Валерія Шевчука щодо художніх пошуків Валер'яна Підмогильного [10, 27].

Метою нашої статті є дослідження художньої та філософської спадщини Григорія Сковороди стосовно продовження традицій у творчості українських письменників ХХ – початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. В особі Григорія Сковороди українська культура має оригінального мислителя, поета, байкаря, педагога, музиканта, який належить до найвидатніших виразників української ментальності. Художню інтерпретацію феномена Сковороди повсякчас помічаємо у новій українській літературі: у творчості Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Михайла Коцюбинського та ін. Ця традиція продовжується і в ліричних, епічних, драматичних творах новітньої та сучасної літератури.

Геніальний поет-кларнетист Павло Тичина впродовж усього життя досліджував життя і діяльність великого українського філософа. А збірка «Сонячні кларнети» позначена Сковородинівською концепцією про цілісність, рухливість світу, призначення людини та творчості. Наскрізним образом збірки є світло, сонце. Для Сковороди центром мікрокосмосу було саме сонце як джерело світла й життя, що уособлювало божественне, високодуховне, гармонійне [6, 202]. Саме сонцепоклонником є Павло Тичина у збірці «Сонячні кларнети». Наступну експериментальну збірку прозопоезії «Замість сонетів і октав» письменник присвятив мандрівному мислителю, бо прагнув віднайти гармонію, осмислити та зрозуміти трагічні реалії громадянської війни на Україні. А впродовж усього життя митець працював над поемою-симфонією про Сковороду: збирав матеріали, групував та синтезував їх. Павло Тичина був доволі обізнаним із реальними фактами із життя поета-філософа. Підтвердженням цьому є промова на вечері пам'яті Григорія Сковороди, що була виголошена у Київському

університеті 1939 року [13, 234]. Але геніальний задум Павла Тичини написати поему-симфонію «Сковорода» залишився нереалізованим, тому є багато причин, а головна – постійний цензурний тиск на письменника.

Сковородинівські традиції Павла Тичини активно продовжують у науковому та художньому дискурсах сучасні українські письменники Валерій Шевчук та Дмитро Шупта. Зокрема, результати наукового студіювання художньої специфіки епохи бароко представлені у двотомному дослідженні Валерія Шевчука «Муза роксолянська: українська література XVI – XVIII ст.» (2005 р.). А до художньої інтерпретації образу Григорія Сковороди Валерій Шевчук звертається повсякчас. Це здійснюється у цілому ряді творів: драма «Сковорода», повість «У череві апокаліптичного звіра». В останньому творі осмислюється шлях до мудрих висновків філософа на прикладі конкретної ситуації, що сталася у 1764 році. Використовуючи прийом «потoku свідомості», автор відтворює зустріч Григорія Сковороди із ченцем Мисаїлом та їхні діалоги стосовно досягнення духовної гармонії.

Сковородинівська тема стає наскрізною у творчості та науковій діяльності Дмитра Шупти. Художнє осмислення духовного генія Григорія Сковороди здійснюється у різножанрових творах митця. Дмитро Шупта є автором ліричної поеми «Осягнення», збірки «Ракове здвиження», циклу сонетів «Сповідую Сковороду», міні-поем «Шлях істини», «Кам'яна Могила», «Сковорода над «Велес Книгою» та «Князь світла». Поетика назв зазначених творів демонструє доволі оригінальні авторські підходи в інтерпретації образу філософа. У творчості нашого сучасника помітне зацікавлення нетрадиційними версіями історії, прагнення пізнати сутність явища, що, в свою чергу, зближує світ Григорія Сковороди і світ сучасного поета.

Сковородяна Дмитра Шупти нещодавно збагатилася збіркою «Ракове здвиження» [12], яка присвячена 300-літтю від дня народження Григорія Савовича Сковороди. Барокова метафоричність прочитується уже в самій назві збірки. Композиційно книга складається із трьох розділів. Поезії

витримані у формі мініатюри. До першого розділу, що має назву «Афоризми Сковороди» [12, 3 - 27], увійшли оригінальні тексти, сформовані із двох частин. Така архітектоніка репрезентує думку автора і Сковороди. Це одночасно і діалог письменника зі Сковородою, і продовження його голосу, його партії в індивідуальній інтерпретації.

У філософській сентенції, що наводиться нижче, заявлена опозиція добра і зла, хижака і жертви:

Врешті хижак жертву докібчить,

За що нас хапає злість.

«Демон проти демона не свідчить,

Вовче м'ясо хижий вовк не їсть» [12, 3].

У наступному катрені простежуємо занурення у глибину віків, що передається символічно-метафоричним образом золи:

Давно присипана зола

Віків нещастя за порогом.

«Не зич благому духу зла,

А плоті бути Богом» [12, 22].

Релігійні сентенції Григорія Сковороди перемишуються повсякчас із язичницькими віруваннями наших пращурів, які сповідує Дмитро Шупта:

Оглядаємо з капищем базиліку

Й принесене в жертву ягня.

«Невже ти не чув, що сини віку

Мудріші від синів дня» [12, 23].

«Афоризми Сковороди» характеризуються інтертекстуальністю, кожен катрен містить цитату мудрого учителя. Поет, цитуючи та коментуючи філософа, витворює чотиривірші, у яких простежується відлуння барокової химерності. «При цьому загальне висловлювання набуває ритмізованої узгодженості. Поетично висловлена думка автора пульсує в унісон сквородинівській, не будучи при цьому її елементарною ілюстрацією чи

поясненням. Ці мініатюри засвідчують варіативність, різнобарв'я словесного втілення певного позачасового сенсу» [1,16].

У наступних, другому та третьому розділах, письменник звертається до поетичного жанру рубаїв. Зазначений жанр доволі рідко зустрічається у творчості українських поетів. Для Дмитра Шупти це улюблений жанр, до якого митець звертається повсякчас. Зокрема, до 275-ліття Григорія Сковороди письменник написав та видав збірку рубаїв «Птахи попелу» [11]. Не випадково в одному із знакових рубаїв зазначеної книги Дмитро Шупта стверджує зв'язок поколінь, порівнюючи українського філософа із дервішем:

Сьогодні, вчора, завтра і завжди
Дорогу вистилатимуть сліди
Тих дервішів, які не знають часу,
Але вкушають простору плоди [11, 3].

Стосовно ж збірки «Ракове здвиження», то її основною прикметою є інтертекстуальність, це розгорнутий поетичний діалог однодумців, для яких часова відстань не є вирішальною.

До того ж, у межах зазначеної теми варто звернути увагу, зокрема, на романи та повісті В. Підмогильного. Його твори психологічно наснажені. Предметом уваги письменника стають події внутрішнього життя людини, її становлення як особистості, а не перебіг зовнішніх колізій. Як зазначає літературознавець Соломія Павличко, у колі зацікавлень Валер'яна Підмогильного перебуває саме людина, не пов'язана з історією, політикою, суспільством [7, 106].

Персонажі митця перебувають у межових станах, відчувають роздвоєння, самотність, абсурдність, нудьгу, неповноту власної свободи, переживають екзистенцію. Вони здатні до рефлексій, до самоспоглядання: «Людина рухається двома шляхами: це «шлях до себе» як прозоріння і «шлях до інших» як завоювання, а в кінці обох шляхів вона обов'язково стикається зі смертю» [8, 21].

Сковородинівські філософські постулати можна помітити у романі «Місто», де спостерігаємо контрастні образи двох письменників: початківця Степан Радченка та відомого поета Вигорського, прототипом якого став Євген Плужник. Поет Вигорський доволі скептично ставився до світу, до творчості, перебуваючи у пошуках гармонії, прагненні пізнати себе й навколишню дійсність. На відміну від Радченка, якого хвилювали, першочергово, матеріальні питання, поет глибоко осмислював життя, творчість, вів аскетичний спосіб існування, подібний до Григорія Савовича Сковороди. У його образі «втілено символ «дороги», «путівця», «мандрівника», пошук «людиною власної самості, природного... буття...» [4, 314].

Такі персонажі письменника, як Вигорський (роман «Місто»), Марта Висоцька (роман «Невеличка драма») уособлюють сковородинівський тип героя. Це інтелектуали, цілісні, самостійні особистості, що прагнуть самореалізуватись.

Загальновідомим є той факт, що Валер'ян Підмогильний добре знав та перекладав французьку класику. Але письменник і науковець Валерій Шевчук доводить, що витoki екзистенціалізму Підмогильного беруть початки не тільки у французькій літературі (такі думки висловлюють Г. Костюк, М. Тарнавський, С. Луцій), а й у творчості українського мандрівного філософа Григорія Сковороди. Як підтвердження зазначеної думки, дослідник розглядає «Повість без назви» Валер'яна Підмогильного, яка нагадує своєрідну притчу. Валерій Шевчук підкреслює, що «... у Сковороди герой виходить у сад і ловить птаха, якого ніколи не впіймає. У Підмогильного герой у величезному місті шукає незнайому жінку, яка справила на нього незабутнє враження, хоч добре знає, що ніколи її не знайде» [10, 27]. Мова йде про Андрія Городовського, журналіста з Харкова, який у справах приїздить до Києва, де і відбувається та фатальна зустріч із незнайомкою.

Аналогічний мотив помічаємо у романі Павла Загребельного «Юлія, або запрошення до самовбивства». Доленосна зустріч вісімнадцятирічного Романа Шульги з дивовижною Юлією визначила усе наступне життя персонажа, впродовж якого чоловік намагався віднайти жінку своєї мрії.

Традиції Сковороди-байкаря, Сковороди-філософа по-новаторськи втілює й Емма Андрієвська у різножанрових творах. Зазначений аспект детально досліджує Юлія Григорчук у цілому ряді публікацій. Зокрема, у статті «Філософські казки Емми Андрієвської та байки Григорія Сковороди: діалоги текстів», літературознавець визначає спільну тематику, мотиви, поетикальні засоби, «... кордоцентричне осмислення людської особистості й етичного виміру її буття» [3, 15].

Філософічність стає визначальною поетикальною складовою таких романів Е. Андрієвської, як: «Роман про людське призначення», «Герострати», «Роман про добру людину». Протагоністами названих творів виступають інтелектуали-мандрівники, що розмірковують про сутність людини, «... її покликання, мету життя, Бога, доброту, істину» [2, 63]. Це винахідник Іван Безручко («Роман про людське призначення»), дивакуватий філософ Дома («Герострати»), правдошукач Дмитрик («Роман про добру людину»). Щодо персонажа останнього твору, то саме образ Сковороди стає тим дороговказом, що допомагає визначитися між добром і злом у житті, зробити вибір та віднайти себе, пройшовши складний шлях від злочинця до справжнього громадянина.

Сковородинівську філософію конкордизму простежуємо і в поетичних збірках Ліни Костенко «Мандрівки серця», «Над берегами вічної ріки», «Неповторність». А інтерпретація міфологеми саду у збірці «Сад нетанучих скульптур» дає підстави критикам проводити паралелі із відомою поетичною збіркою Г. Сковороди «Сад божественних пісень».

Висновки. Як бачимо, загальний огляд сквородияни у творчості українських письменників ХХ – початку ХХІ століття засвідчує і тематичну різноманітність, і досить широку палітру її жанрового втілення. Ми

спробували лише побіжно окреслити Сковородинівські традиції новітньої та сучасної української літератури, згадавши твори Павла Тичини, Валер'яна Підмогильного, Ліни Костенко, Емми Андієвської, Валерія Шевчука, Дмитра Шупти. Усе зазначене дає підстави стверджувати, чим далі українці хронологічно віддаляються від Сковороди, тим активніше відбувається пізнання здобутків геніального українського мислителя.

Література

1. Авксентьева Г. Постать Сковороди у художньому світі Дмитра Шупти. *Переяславські сквородинівські студії*: збірник наукових праць. Ніжин, 2022. Вип.9: Філологія. Філософія. Педагогіка. С. 8 – 18.
2. Григорчук Ю. Образ «сковородинівської людини» у творах письменників діаспори. *Переяславські сквородинівські студії*: збірник наукових праць. Ніжин, 2022. Вип.9: Філологія. Філософія. Педагогіка. С. 57 – 68.
3. Григорчук Ю. Філософські казки Емми Андієвської та байки Григорія Сковороди: діалоги текстів. *Слово і час*. 2019. № 10. С.14 – 21.
4. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець ХІХ - поч. ХХІ ст.: у 10 т. Київ : ВЦ «Академія», 2013. Т. 5. 544 с.
5. Корпанюк М. «Козак – душа правдивая». *Переяславські сквородинівські студії*: збірник наукових праць. Ніжин, 2022. Вип.9: Філологія. Філософія. Педагогіка. С. 4 – 7.
6. Ліпницька І. Павло Тичина. *Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ ст.: у 3 т.* Київ, 2013. Т. 1. С. 193 – 212.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1997. 360 с.
8. Смолич Ю. Валер'ян Підмогильний. *Смолич Ю. Твори: у 8 т.* Київ, 1986. Т. 7. С. 4 – 29.
9. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. Київ : Факт, 2006. 284 с.
10. Шевчук В. Екзистенційна проза Валер'яна Підмогильного. *Підмогильний В. Місто*. Київ, 1993. С. 4 – 32.

11. Шупта Дмитро. Птахи попелу. Рубаї. Київ : Дніпро, 1998. 70 с.
12. Шупта Дмитро. Ракове здвиження. Київ : Укр СІЧ, 2021. 64 с.
13. Яранцева Н. П. Г. Тичина – інтерпретатор спадщини Г. С. Сковороди. *Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали*. Київ, 1992. С. 232 – 236.

*Дмитро Шупта,
член НСПУ та НСЖУ,
Заслужений працівник культури України
(м. Одеса)*

МІЙ ШЛЯХ ДО СКОВОРОДИ

Феномен Сковороди, як, мабуть, і кожного генія, змушує нас прокладати до нього власні стежки, і осмислення цього шляху вимагає визнати, що у мене він почався ще до свідомого знайомства з його постаттю й текстами – почався зі сприйняття тих ландшафтів, тієї природи, що визначає ауру Чорнухинщини – малої Вітчизни-батьківщини філософа-Генія, де також народився і я.

Вперше про знаного земляка мені довелося почути від своїх батьків та бабусі, яким не байдужою виявилася доля Григорія Сковороди. Тож саме вони нам, дітям рідним, і передавали перекази про видатних особистостей – своїх краян.

Мій батько, як і Григорій Сковорода, народився теж над річкою Многою, але за двадцять кілометрів вище, в селі Яцинах. Згідно переказів, там наш предок-козак тоді, коли й Григорій Сковорода подався до храму науки, волами доправив у Києво-Могилянську Академію навчатися трьох своїх синів. Та не встиг він прибути додому, як старший син уже обіймав свою кохану наречену, обігнавши батька з волами... Як там не діялося, але цим він тільки клопотів додав своєму батькові, котрий знову свого спудея відвіз до Києва. Всі сини здобули належну освіту: втікач став юристом,